

Dr. Takáts László ny. orvosezredes, az orvostudományok kandidátusa

Katonaegészségügy-történelmi kutatás néphadseregünkben

A szerző a történelmi kutatás néhány alapvető módszerét ismerteti, ezen belül különösen hangsúlyozza a forráskritika jelentőségét. A materialista történelemszemlélet tükrében vizsgálja a magyar katonaegészségügy-történelmi kutatás múltját, jelenét és körvonalazza a jövő feladatait. A kortörténet (jelenkor) kutatásának jelentőségével, problematikájával behatóbban foglalkozik, mivel a felszabadulás 30. évében ilyen jellegű munkák folynak. A korszerű, teamkutatás érdekében javasolja a szerző, hogy igyekezzünk a hadtörténelmi és a katonaegészségügy-történelmi kutatások célkitűzéseit egyeztetni.

Örömmel teszek eleget annak a megtisztelő felkérésnek, hogy felszabadulásunk 30. jubileumi évében a katonaegészségügy-történelmi kutatás módszereiről, eredményeiről és feladatairól adjak rövid ismertetést. Mivel én is azon az állásponton vagyok, hogy a jelen része a múlt történetének, a jövő történetének alapjait pedig korunkban rakjuk le: ezért a régebbi múlttól, a közelmúltól és a jelenen keresztül szeretném olvasóimat vezetni, hogy meg tudjam világítani az egészségügyi-történelmi kutatás perspektíváját. A tanulmány meghatározott terjedelme miatt az egyes problémákat csak olyan mértékben tárgyalom, amely elegendőnek mutatkozik ahhoz, hogy a történelem kutatás szükségessége, feladatai jól körvonalazhatók legyenek.

I. A történelemkutatás tárgya és módszerei

Herodotost tartjuk a történetírás atyjának, mégis *Thukydidesztől* (i. sz. e. 5—4. század) számítjuk az oknyomozó történetírás kezdetét. Minden kor történetírásának alapvető feladata volt, hogy gyűjtse a forrásokat és úgy rakja össze, hogy abból kitűnjék a valóság. Az ok és okozat felfogása, különösen pedig az összefüggések keresése, a realitásra való törekvés mellett is legfeljebb csak megközelíteni tudta a valóságot, mert minden osztálytársadalomban végeredményben az uralkodó osztály története kerül az írók tollára. Minden társadalmi rend hanyatló korában megjelennek azonban olyan gondolatok, esetleg művek, amelyek már egy következő, fejlettebb társadalom ideológ-

giáját képviselik. *Tacitus* már a tömegek sorsával is foglalkozik. *Machiavelli* az osztályok létezésének tudatára ébred, *Vico* a fejlődés örök mozgásának törvényét állapítja meg stb. Az új rend azután tüzét az elmúlt rend ideológiája ellen irányítja, de saját rendszerét örökkévalónak tartja. Az utóbbi jelenti az idealista történetírás legnagyobb ellentmondását, lényegében a fejlődés tagadását. A feudális kor egyházi-arisztokratikus történelemszemléletétől a nemesi, romantikus ideológián át, vagy a kapitalista társadalomban az antifeudális-felvilágosodott szemlélettől a pozitívista és szellemtörténeti irányzatig színes változatokban építi ki az uralkodó osztály a maga történelmi ideológiáját. A polgári társadalom méhében született meg a legmodernebb és legkorszerűbb marxista történelem-filozófia, a történelmi materializmus. A társadalmi és gazdasági fejlődés törvényszerűségein túl egyes kiemelkedő személyek, vagy valami korszellem történelemformáló szerepét másodlagosnak tartja és megállapítja, hogy a történelmet a tömegek élik, alkotják és „írják”. A hadtudományban *Engels* állapította meg, hogy a győzelem vagy vereség anyagi, tehát gazdasági feltételektől, az ember- és fegyver-anyagtól, a népesség minőségétől, mennyiségétől és a technikai feltételektől függ.

A marxista-materialista szemlélet a történelem korszakait a társadalmi fejlődésnek megfelelően periodizálja. Vegyük csak a legújabb kort! Nyugaton a történetírás klasszikus követelményeinek megfelelően, a legújabbkor az első világháborúval lezáródik; ideológiájának nagyon tetszetős indokolása szerint, 50—60 év szükséges ahhoz, hogy a történelmi források lezártnak legyenek tekinthetők. Ezt a relatív igazságot nagyon találóan jellemezte 1969-ben a Magy. Tört. Társ. vándorgyűlésén *Incze Miklós*: „a történelmi távlatban levő, ún. lezárt folyamatokat újabb fejlemények tehetnek problematikusá”. Gondoljunk csak arra, milyen más pl. 1848-ban Kossuth szerepének, vagy 1918-ban Károlyi Mihálynak történelmi méltatása a marxistának mondott, de a dogmatizmustól terhes időszakban, vagy milyen az 1956 utáni feltisztult marxista történetírásban. Talán ennél is súlyosabb indok támasztja alá a marxista történelem álláspontját abban, hogy a legújabb kort a második világháború végével zárja le: ekkor jött létre a szocialista világrendszer, szétesetek a gyarmatbirodalmak, új népek jelentek meg a történelem színpadán. 30 éve a jelenkor történelmét éljük.

A magyar historiográfia, különösen a magyar katonaegészségügyi történetírás szempontjából el kell vetnünk a polgári történetírásnak azt a téves beállítását, mintha a társadalmi fejlődésünk egészen egyedülálló magyar sajátosság szerint ment volna végbe. Történelemkutatásunk bebizonyította, hogy a fejlődés törvényei nálunk is érvényesek és ha nem is a nyugati fejlődési formák pontos egymásutánja szerint ment végbe, de az azonos társadalmi összetételű és fejlettségű közép- és kelet-európai államokéhoz hasonlatosan. Kötelességünk tehát, hogy történelmi kutatásaink közben összehasonlító munkát végezzünk (comparatiot) az azonos fejlődésű társadalmak problémáival (*R. Várkonyi*). Bizonyosra veszem, hogy a vázolt igazságot könnyen megértik katonaeorvos és gyógyszerész kutatóink, akik előtt a természet- és orvostudomány egyetemleges fejlődése tisztán áll.

Hadtörténelmi és katonaegészségügyi-történeti kutatásainkban már a fel szabadulás után megindult az a törekvés, hogy az általános, egyetemleges fejlődésen belül keresse a múltban a magyar, vagy kelet-európai sajátosságokat. Bármennyire is szép és sok értékes tanulással szolgál a magyar kutató számára az önvédelmi háborúk sora, vagy szabadságharcaink története, a

kutatásnál és értékelésnél sohasem szabad szem elől tévesztenünk, hogy azokban elsősorban az uralkodó osztályok érdekeiért folyt a harc. Ez volt az oka annak, hogy a kezdeti népi, vagy „nemzeti” összefogás szétbomlott akkor, amidőn a tömegek ráeszméltek, hogy a láncaitól sem az úri, sem az idegen kizsákmányoló hatalom nem akarja megszabadítani. Jól meg kell néznünk, hogy az egyes honvédő háborúkban ki és miért harcolt, legfőképpen, hogy mennyiben egyezett az a nép érdekeivel.

Még a polgári történetírás korában állapította meg *Bajza J.*, hogy „az ún. történelmi pártatlanság nem egyéb képtelenségnél; egészen pártatlan csak a tudatlan lehet . . . , egy történetíró sem pártatlan”. A burzsoá felismerés hatványozottan alátámasztja a marxista történetelmélet igazát. A szocializmus győzelme után joggal megköveteljük a történetírás pártosságát.

A történelem *kutforrásai* színesek és gazdagok. Egysíkú tudomány nincs, a történetírás felhasználja a társadalomtudomány, a szociológia, a szociográfia, sőt a természettudományok eredményeit is. Egy-egy kor történetének vizsgálatahoz az írásos kútfőkön kívül címerek, pecsétek, muzeális, archeológiai, numizmatikai anyagok, újságok, életrajzok, memoárok, a korszerű hirdetés által nyújtott film, képek, hangszalagra rögzített adatok is forrásul szolgálnak. Egy-egy régi levéltári lelet (oklevél, hiteles irat, akta) bálványozása súlyos hiba lenne, amire pedig kezdő kutatók hajlamosak. Egy sor korabeli irat gyűjtése és összevetése adja meg az egyes leletek összefüggéseit, keletkezésének körülményeit, okát és célját.

Ahogy a régmúlt időktől napjaink felé közeledünk, igen nagy mértékben emelkedik a források száma. Szaknyelven kifejezve, az optimális mennyiségnél lényegesen nagyobb adathalmaz áll a kutató rendelkezésére, ami egyben nehezíti is a munkáját. Az említett nagymennyiségű forrásanyag helyileg is szétszórta; az írásanyag korántsem csak a levéltárakban, hanem számos, alig hozzáférhető, különféle irattárakban, gyűjteményekben van. *Pach Zsigmond* szerint „a kortörténeti (jelenkor) kutatás különlegesen bonyolult feladat, sokkal több itt a mellékirány, a buktató, a fő vonalakat az utóbb bekövetkezett fejlemények által jobban kiemelő történelmi távlat hiánya miatt”. *Benda* így fogalmazza a kortörténeti kutatás nehézségeit: „. . . a régi korok kutatója igyekszik a régi kor világába beilleszkedni, életviszonyait életszerűen átélni; a jelenkor kutatója viszont igyekszik szabadulni a benne élő ember előítéletétől, szenvedélyétől, vagyis szubjektívizmusától”. Az 1970. évi moszkvai nemzetközi történészkongresszus nemcsak az adatok nagyfokú megszorodása, hanem a társtudományokkal fokozódó kapcsolatok miatt is szükségesnek nyilvánította az újszerű kutatási módszerek igénybevételét a történelem-kutatásban. A kibernetika az összefüggések felméréséhez és modellezéséhez már nem nélkülözhető. A statisztikai számadatok törvényszerűségeinek felhasználásával (quantifikatio), az egybevetés (comparatio) módszereivel stb. a matematika és kibernetika fokozatosan polgárjogot nyer a történelem-kutatásban (*Hanák, Mérei, Zimányi*). A *forráskritika* jelentősége megnövekedett.

Az életközelségi források feltárásának további buktatója, hogy politikai, gazdasági, állambiztonsági és honvédelmi okokból a források egy része ma még nem kutatható. Ezek nélkül számos egyéb forrásadat is hiányossá válik. A jövő idők történetíróinak már nagyobb lehetőségük nyílik a jelenkor megírásra került vagy kerülő és a később már kutatható források összevetéséből mostani korunk időtálló, beérett történelmét megírni. A számos nehézség nem hatalmaz fel korunk történetének elhanyagolására, sőt, kötelességünk a

rendelkezésre álló adatok maximális felhasználásával, marxista tárgyilagossággal megírni a jelenkor történetét, annyival is inkább, mert az élők sorában vannak azok, akik építői és alkotói társadalmunk új történetének.

A gondos anyaggyűjtés és a forráskritika semmilyen kor kutatásánál sem nélkülözhető! Helyes világnézeti felkészültség nélkül viszont sohasem vezet az anyag felhasználása teljes, mindenben elfogadható eredményhez (*Havas*). *Pach Zsigmond* gondolatát folytatva, még annyit fűznék hozzá, hogy a levéltári kutatás a történelmi kutatómunkának korántsem lehet kezdeti formája. A forráskiadványok, a részletfeldolgozások, a történelmi irodalom alapos ismerete után lehet csak a kutatásnak ehhez a magasabbrendű formájához folyamodni.

II. A magyar katonaegészségügy-történeti kutatás helyzete

Nem óhajtok tudománytörténeti fejtegetéssel eltávolodni tanulmányom kitűzött céljától. Felsorolásszerűen már említettem, hogy a történelemnek milyen főbb segédtudományai vannak. Természetesen ezek közé tartozik a hadtudomány is. Maga a hadtudomány sem egysíkú, hanem számos összefüggése van a politikával, társadalom- és szervezés-tudománnyal, a demográfiai statisztikával, a technikai tudományos ágazatokkal és többek között a katonaegészségügy kutatása is segédtudományai közé tartozik. A katonaegészségügyi kutatás soha nem tévesztheti szem elől a hadművészet fejlődésének meghatározó jellegét. A katonaegészségügy másik tápláló elemét az egyetemes orvostudomány fejlődése jelenti. Kettős eredetből származva, transzmissziók útján a katonaegészségügy-történet is az egyetemes és magyar történelem segédtudományai közé tartozik.

Maga a katonaegészségügy is komplex tudomány, amelynek alapvető összetevői a katonaegészségügyi szervezés, a katonaeorvoslás ágai, a katonai gyógyszerészet, de igen jelentős segédtudománya még a fizika, a kémia, a biokémia, magfizika, egészségügyi technika stb. A katonaeorvoslás komplexitására való tekintettel célszerűnek látszik, ha a sokrétű tartalmat jobban kifejező katonaegészségügyi tudomány, ill. a mostani értekezésben a katonaegészségügy története fogalmakat használjuk.

1. A magyar katonaegészségügy múltja

A magyar katonaegészségügyi szolgálat nem tekint hosszú történelmi múltra vissza, mert a 400 éves osztrák katonauralom árnyékában önálló magyar katonaegészségügyi tudomány nem tudott kibontakozni. Az I. világháború végéig, kisebb kezdeményezésektől eltekintve (résztanulmányok, vagy *Nusz J.* Rövid katonaeorvos-története), a K. U. K. egészségügy-történet forgott csupán közkézen (*Habart, Kirchenberger, Myrdacz, Töply*, stb.). A porosz és egyéb német irodalomból a középeurópai kérdésekkel foglalkozó szerzők könyvei voltak ismertebbek (*Frölich, Gurlt, Habering, Knorr* stb.).

A két háború között a Horthy-hadsereg katonaeorvosai és gyógyszerészei az I. világháború története megírásának egészségügyi vonatkozásaiban működtek közre tanácsadóként, önálló egészségügyi történetírás igénye nélkül. Szakmai vonatkozású részletfeldolgozások azonban szép számban jelentek meg (*Franz, Lippay, Telbisz* stb.). Külön említést érdemel *Héjja Pál* katonaeorvos történelmi munkássága. Buda felszabadításának 250. évfordulójára ké-

szített, széles alapokon nyugvó tanulmányában a hazai és külföldi (köztük az olasz *Casarini* és *Zanarolla*) forráskiadványok gazdag anyagát dolgozta fel, levéltári forráskutatást azonban nem végzett. Igen széles körű munkásság fűződik *Herczeg Árpád* katonaeorvos nevéhez. Jónéhány részlet-feldolgozásán túlmenően legátfogóbb tevékenysége *Szumovszky* orvostörténetének magyarra fordítása és annak szinte könyvre menő jegyzettel történt ellátása. Gondosan áttekintette ahhoz a magyar orvostörténeti irodalmat (*Demkó, Hints, Linzbauer, Magyary-Kossa, Apponyi* stb. műveit), ezen belül nagyon sok és értékes katonaeorvos-történeti adatot emelt ki. Polgári íróktól megjelent nagyobb általános és szakágazat-történeti munkákban is jelentek meg szép számban katonaeegészségügyi adatok (*Magyary-Kossa, Bugyi I., Manninger V., Nékám L. sr., Poór F.* stb.), így a katonai kutatáshoz is segítséget nyújthatnak. A polgári tudósok részéről megjelent katonaeorvostörténeti megemlékezések is bizonyítják az orvostudomány egyetemlegességét.

A két világháború közötti időszak általános hadtörténeti munkái „tárgyilagosságra, politikamentességre” hivatkoztak, ami marxista szempontból kizártnak mondható. Értékesebb feldolgozások készültek azonban a régebbi magyar katonai múltból (*Darkó, Gárdonyi, Gombos, Markó, Márki* stb.), ami a hadtörténészeknek a történeti távlatba történő menekülését jelzi. A hadtörténetírás nem is a polgári, hanem a még reakciósabb romantikus szemléletet ápolta. A katonai írásművek az irredentizmust, a revansizmust, a csillogó és győzhetetlen magyar vitézséget, a magyar katonaeerény felsőbbbőségét hirdették. A katonaeegészségügy-történetből jónéhány munka született a katonai klinikumok, higiéne, gyógyszerészet területéről, alig írtak azonban a politikai állásfoglalást már jobban igénylő szervezésről, nem is szólva általános katonaeorvostörténetről. A katonairodalom ideológiájától nem tudta magát az egészségügy sem függetleníteni, mégis tudomásul kell vennünk, hogy a magyar katonaeegészségügy a Horthy-korszak reakciós szemlélete és ellentmondásai közepette született meg. *Lenin* szerint „nem építhetjük másból a kommunizmust, mint abból, amit a kapitalizmus ránk hagyott”. Hibákkal és ellentmondásokkal teli, de eredményeket is felmutató örökséget kapott a felszabadulásakor a magyar katonaeegészségügyi szolgálat, mégis olyan alapot, amelyet lehetett erősíteni, új elemekkel gazdagítani, amelyből kifejlődhetett a mai korszerű egészségügyi szolgálatunk marxista-materialista ideológiájával együtt.

2. A magyar katonaeegészségügy jelenkori története

A felszabadulás nem máról holnapra szülte a marxista történettudósokat és írókat. A Horthy-korszak méhében hazai és emigrációban élő kutatók már igyekeztek lerakni a marxista történelemutatás alapjait (*Károlyi M., Kun B., Molnár E., Révai J., Rudas L., Szántó B.* stb.). Viták és elhajlások közepette alakult ki a magyar marxista kutatók tábora. Majdnem 10 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az „apolitikus” orvostörténészek és katonaeorvos-írók jól megismerjék a marxista ideológiát, a materialista történelemkutatás törvényszerűségeit, módszereit, felsőbbbőségét.

Általános egészségügy-történeti tanulmány megírására *Gortvay Gy.* vállalkozott először 1953-ban. Hatalmas empirikus anyaggyűjtő és feldolgozó munkája a katonaeegészségügy történetének is értékes kútforrása. *Havas* elismerte a munka csaknem korszakalkotó jelentőségét, de hiányolta benne az összefüggések sokrétű vizsgálatát, a marxista történelmi elemzést.

Hadtörténéseink korán nekikezdték a múlt marxista átértékeléséhez, új célkitűzésekkel pedig az 1918—19-es felszabadító harcok, a második világháború, a partizánmozgalmak, a felszabadulás, sőt a néphadsereg jelenkori történetének megírásához is (*Benczédi L., Csima S., Esze T., Godó Á., Harányi J., Liptai E., Mucs S., Nagy L., Perjés G., Sinkovics L., Tóth S. stb.*). Bizonyos megelégedéssel tekinthetünk vissza mi is az elmúlt 30 év katonaegészségügy-történeti termékeire. Az első időszakot inkább a történelmi távlatba való visszavonulás jellemezte, amidőn a görög és a római katonaeorvosi emlékek ismertetésére vállalkoztak kutatóink. A marxizmus hatása alatt kezdett már katonaeorvosaink kis tábora a magyar múltban kutatni, hogy abból haladó katonaeorvosi emlékeket bányásszon ki és kritikailag is értékeljen. Munkásságuk nem volt teljesen mentes a dogmatikus elhajlásoktól, hiszen nem képezte a vizsgálódásuk tárgyát, hogy a törökellenes honvédő háborúkban, a 17—18. század szabadságharcaiban milyen is volt a sokat emlegetett népi, vagy nemzeti egység, mit akartak és mit értek el a harcokban a széles néptömegek. Akkor bizony még élénk viták folytak és még ma is folynak a történészek között a nemzet, a népi egység és osztályharc fogalma, tartalma és összefüggései felől. Abszolút pozitívnak kell tartanunk viszont, hogy kutatóink rátaláltak a magyar katonaegészségügy-történet gyökereire (utalnék *Birtalan Gy., Farkas L., Körmendy F., Schultheisz E.* munkáira). Elég széles alapokra fektetett kutatás indult már meg 1848 százéves évfordulója alkalmával a szabadságharc egészségügyének feltárására (*Echter T., Mellis Gy., Farkas L., Radó G., Vasvári J.* résztanulmányai). Polgári szerző (*Varga E.*) részéről gazdag levéltári dokumentációval alátámasztott tanulmány jelent meg. A szabadságharc egészségügyéről átfogó mű talán azért nem született, mert abban az időben még nem volt a történészek és ideológusok táborában egyetértés az 1848-as polgári forradalom jellegének és történelmi helyének meghatározásában.

Jelentős kezdeményezésnek kell tartanunk egy összetételében pontosan nem ismert kutatócsoport, továbbá *Kurucz T.—Benkő Gy.* kutatóknak a Tanácsköztársaság harcainak egészségügyi, ill. egészségügyi-anyagi biztosításáról írt tanulmányait. Eredeti kútfőket is használtak feldolgozásaikban.

Némi kitérés után végülis pozitív eredménnyel végződött *Takáts L.—Takáts E.* kutatóknak az a törekvése, hogy történelmi múltunkban mutassanak ki *hadsereg hadműveletben* magyar sajátosságokat a nemesi felkelések kapcsán. A pár évet igénybevett kutatásuk azt erősítette meg, hogy a 18—19. század fordulón a régen idejétmúlt felkelés már korántsem volt hadseregnek nevezhető, egészségügyi szolgálata pedig lényegében az adott időkből érvényes osztrák szabályzatok szerint dolgozott. Mégis volt valami új és friss tapasztalható, amely abból adódott, hogy a polgári életből meghívott és kinevezett protomedikusok (1795-ben Stáhly György, 1809-ben Eckstein Ferenc professzor) tudományos szemléletükben, munkatársaik és munkamódszereik megválasztásában túl tudták magukat tenni a merev osztrák szabályzati előírásokon. — A magyar történészek részéről is elismeréssel találkozott e sorok írójának a Rákóczi szabadságharc egészségügyéről írt tanulmánysorozata, majd kandidátusi értekezése.

Komoly segítséget jelentett a magyar katonaegészségügy kutatóinak a szovjet *Szemeka* katonaeorvostörténetének magyarra fordítása. Ugyancsak termékenyen hatottak a magyar katonakutatók munkájára szovjet szerzőknek a katonai szervezés, klinikumok, higiéné, epidemiológia, anyagi szolgálat fej-

lődéséről és történetéről írt munkái. A magyar tudományágazatokra való hatást *Csillag Z., János Gy., Kubinyi L., Sós P., Urai Gy., Wittmann I.—Bernát I.* méltatták. Egészségügytörténeti szempontból értékesek azok a tudományos értekezések, disszertációk, amelyekben a szerzők egy-egy katonaegészségügyi ágazat hazai és nemzetközi fejlődését is tárgyalták. A katonaegészségügy főbb jellemzőit, történelmi mű írásának igénye nélkül *Farádi L.* foglalta össze. — A fegyvernemi egészségügyi kutatás jelentős munkája volt *Galla E.* repülőorvostani tanulmánya, amelyben a magyar repülésegészségügy történetéről is adott áttekintést.

Elismerést érdemel azoknak a kutatóknak a munkássága, akik a második világháború katonaegészségügy-kutatásának „szűz” területére merészkedtek, ha mindjárt csak kisebb részletek kidolgozására vállalkoztak is (*Benkő Gy.—Kurucz T., Németh L.*).

Újkeletű kutatómunka folyik a hadtápszolgálat 25. és a felszabadulás 30. évfordulójának keretében a katonaegészségügy egyes ágazatainak és egyes intézetek történetének összeállítására. Jelen munka is ennek a kutatási komplexumnak egyik rész tanulmánya.

III. A magyar katonaegészségügy-történeti kutatás feladatairól és lehető célkitűzéseiről

Általánosságban reálisnak látszik az a törekvés, hogy kutatásunk közeli jövőjét az elmúlt 30 évben már lerakott alapokon építsük tovább. Pillanatnyilag nem látszik célravezetőnek és kivihetőnek, hogy magyar katonaegészségügy történetét írjunk, helyette a részletkutatásokat kell tovább folytatni. A történelmi munkákban eddig hiányzott a teljességre való törekvés, sokszor nem források, vagy forráskiadványok adataira, hanem csupán feldolgozásokra támaszkodtak. A kutatást eredeti kútfők tanulmányozásával kell kiegészíteni.

A történeti kutatást bizonyos mértékig be kell határolnunk, célszerűnek látszik feladatainkat az állandó hadseregek kialakulásának korától meghatározni (kb. a 17. század elejétől). Az időhatár megvonása nem jelenti azt, hogy régebbi magyarországi, vagy értékesebb nemzetközi katonaegészségügyi kérdéssel nem lehet foglalkozni, mindössze ezek nem tartoznak történeti kutatásunk elsődleges célkitűzéséhez.

Magyarországon az állandó hadsereg már a 16. század utolsó évtizedében végvári katonaság és külön királyi haderő formájában jelentkezik, jóllehet Európaszerte az állandó hadseregek keletkezését a 30 éves háború időszakára teszik (1618—1648). *Birtalannak* alapjában egri *végvári egészségügyi tanulmányát* egyéb végvárakéval lehetne kiegészíteni, de jónéhány momentum eddig még nem is került megvizsgálásra, pl. a hadigondozás helyzete a végvárakban, a várak és a környező lakosság egészségügyi ellátása, várak hygiénéje stb. Az egészségügyi kutatás előtt szinte szűz terület a *Bocskai*, a *Bethlen szabadságharc*, *Thököly első kuruc felkelése*, vagy akár *Zrínyi katonai munkásságának* értékelése. — Annyi forrás, annyi feldolgozás áll rendelkezésre 1848—49 kutatásához, hogy egy orvostörténész kandidátusi disszertációt írhatna belőle.

Képezheti kutatás tárgyát az 1868-ban megalakult *magyar honvédség* szárnybontogatása, az osztrákoktól való függetlenségre törekvése. — Nem lehet megelégedni azokkal a kezdeményezésekkel, amelyek a *Tanácsköztársaság*

vörös hadseregének egészségügyi ellátásáról eddig megjelentek. — Nagyon érdekes részfeldolgozások születhetnek nagyobb *partizáncsoportok* egészségügyi biztosításának ismertetéséből. Bátrabban kell már hozzányúlni a *második világháború* katonaegészségügyének tanulmányozásához.

Felhívnam a figyelmet egyes személyek, vagy csoportok által írható *viszsaemlékezésekre*. A memoár szubjektivitásán messze túlmutat az ilyen jellegű írásoknak jövőbeli forrásértéke.

Bizonyosra veszem, hogy a jelenkor történetéből igen értékes adatokat fognak gyűjteni és összeállítani az egyes *intézetek történetével* foglalkozó munkacsoportok. Ha a fentebb már említett okok miatt nem is lesznek teljesebbek a tanulmányok, mégis a most lerögzítésre kerülő, életközelségű adatok a jövő kutatóinak értékes forrásul fognak szolgálni. Nem hagyhatjuk veszendőbe menni a ma még feltalálható értékeinket! Nem kell félni a történelem ítéletétől, ha mai tudásunk szerint, marxista szellemben az igazságot írjuk meg. Utódaink forráskritikája majd eldönti, hogy mik érnek be munkánkból végleges történelmi megörökítésre.

Következtetések:

Katonaegészségügyi szempontból a történelmi anyaggyűjtést kell tovább végezni. A múlt honvédő és szabadságharcai számos lehetőséget kínálnak feldolgozásra. Kívánatos volna, hogy a hadtörténelmi és katonaegészségügyi kutatásokat némileg összhangba hozzuk. Egészségügyi szempontból az utolsó 300—350 év forrásai és forráskiadványai még nincsenek átvizsgálva. Természetesen azt is tudomásul kell vennünk, hogy a jelenkor kutatása nem hanyagolható el, talán a fiatalabb kutatók nagyobb vonzalmat is éreznek az itteni bűvárkodáshoz. Régebbi anyagok a paleografiai ismereteken túlmenően német, ill. latin nyelv tudását is igénylik. Az alapos ideológiai felkészültségről már több helyen volt szó. Az egészségügyi kutatás nem nélkülözheti a hadtörténelem és az orvostudomány fejlődésének, mozgóerőinek és főbb eredményeinek ismeretét. Sok nehézsége van a történelmi kutatásnak, de szükségét és szépségét általában elismerik. — A bonyolult összetételű forrásanyag gyűjtése, kritikája, továbbá egy-egy kor történetének sokrétű vizsgálata szinte megköveteli a kutatócsoportok (team-ek) közötti munkamegosztás szükségességét.

I R O D A L O M

Apponyi A.: Hungarica, I—IV. — München, 1903—27. Rosenthal. — *Bajza J.*: id. *R. Várkonyitól*, 1. ott. — *Benczédi L.*: A „vitélő rend” és ideológiája a Thököly felkelésben. — T. Sz. 1963. VI. 33—43. — *Benkő Gy.*—*Kurucz T.*: A gyógyszerészet helyzete Magyarországon a második világháború alatt. — OT. Közl. 1974. 71—72. sz. 115—133. — *Bernát-Wittmann*: 1. *Wittmannál*. — *Birtalan Gy.*: Adatok a XVII. századbeli orvoslás magyar történetéhez. — KO. Szle. 1954. V. 1106—1115. — *Borus J.*: A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. — HK. 1954. 64—90. — *Bugyi I.*: A sebészorvos. — Bp. 1939. Eggenberger. — *Csillag Z.*: A Szovjetunió segítségével alakult ki egészségügyi anyagellátásunk korszerű rendszere. — KO. Szle. 1955. VI. 346—347. — *Csima S.*: Adalékok a Horthy hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához, 1938—1945. — Bp. 1961. HM. — *Darkó J.*: Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugat-Európára. — Bp.—Pécs. 1934. Danubia. — *Demkó K.*: A magyar orvosi rend története. — Bp. 1894. Dombrowszky. — *Echter T.*—*Mellis Gy.*: Az 1848-as szabadságharc orvosi emlékei. — HO. 1951. II. 161—162. — *Engels*: A hadsereg. — HK. 1956. III. 20. — *Esze T.*: Kuruc vitézek folyamodványai, 1703—10. — Bp. 1955. Hadtört. Int. — *Farádi L.*: Az egészségügyi szolgálat fejlődése, külö-

nös tekintettel a katonai és polgári eu. szervek közötti együttműködésre. — HO. 1965. XVII. 213—218., 307—314., 1966. XVIII. 63—67., 157—165. — *Farkas L.*: A Rákóczi szabadságharc egészségügye. — KO. Szle. 1953. IV. 1253—1262. — *Farkas L.—Radó G.*: Damjanich tábornok lábtörésének következményei. — KO. Szle. 1953. IV. 97—107. — *Franz G.*: Katonai egészségügyi ismeretek. — Bp. 1933. — *Wodianer, F.—Frölich, H.*: Kurze Darstellung d. gesamten Mil. San. Wesens. — Braunschweig. 1887. Wreden. — *Godó Á.*: A Horthy fasizmus agresszív katonai terveinek előtérbe kerülése az 1927—29. években. — HK. 1962. I. sz. 67—99. — *Galla E.*: A repülés és a repülőorvostan fejlődése. — KO. Szle. 1954. V. 1211—1219. — *Gárdonyi A.*: A középkori zsoldosintézmény és a magyarság. — HK. 1942. 129—143. — *Gombos A.*: Szt. István háborúja II. Konrád német-római császárral 1030-ban. — Bp. 1938. — *Gurtl, E.*: Zur. Gesch. d. internation. und freiwill. Krankenpflege im Kriege. — Leipzig. 1873. Vogel. — *Haberling, W.*: Die Entwicklung d. Kriegsbeschädigten Fürsorge. — Berlin. 1918. Hirschwald. — *Habart, J.*: Unser Mil. San. Wesen vor hundert Jahren. — Wien. 1896. Safař. — *Hanák P.*: A társadalomtudományok új módszerei. — SZ. 1971. 105. 753—757. — *Harsányi J.*: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. — Bp. 1969. Zrínyi. — *Havas A.*: Előszó. *L. Gortvaynál.* — *Herczeg Á.—Szumovszky U.*: I. Szumovszky-nál. — *Héjja Pál*: A tábiori egészségügy Buda visszafoglalása korában. — Bp. 1936. Egy. Ny. — *Hints E.*: Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében. I—IV. — Bp. 1939. Rényi. — *Horváth M.*: A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai (tanulmány, jegyzet). — Bp. 1965. Hadtört. Int. — *Incze M.*: A kortörténet elvi és módszertani problémái. — SZ. 1970. 104. 545—558. — *János Gy.*: A szovjet orvostudomány hatása a magyar sebészet és tábiori sebészet fejlődésére. — KO. Szle. 1955. VI. 321—331. — *Károlyi M.*: Egy egész világ ellen (id. *Károlyné*: Együtt a forradalomban. — Bp. 1967. Európa.) — *Kirschberger, S.*: Gesch. d. k. u. k. österr.-ung. Mil. San. Wesens. — Wien, 1895. Safař. — *Knorr, E.*: Entwicklung u. Gestaltung d. Heeres San. Wesens. — Hannover. 1880. Helwing. — *Körmendy I.*: A hűbères és zsoldos hadseregek egészségügyi szolgálata. — HO. 1960. XII. 217—263. — *Kubinyi L.*: Szovjetunió tapasztalatainak felhasználása a higiénés és járványvédelmi munkában. — KO. Szle. 1955. VI. 318—320. — *Kurucz T.—Benkő Gy.*: A Magyar Tanácsköztársaság gyógyszerészetéről. — Gyógyszerészet. 1969. 13. 99—106. — *Kurucz—Benkő*: I. még *Benkő—Kurucznál.* — *Lenin*: A háborúról, a hadseregről és hadtudományról, I—II. — Bp. 1958. Zrínyi. — *Linzbauer, F. X.*: Codex med.-sanit. Hungariae, I—III. — Buda. 1852—1858. Egy. Ny. — *Lippay—Almássy A.*: Tábiori sebészet. — Bp. 1944. Eggenberger (*Novák*: Seb. műtéttan 2. r.). — *Liptai E.*: A Magyar Vörös Hadsereg harcai, 1919. — Bp. 1960. Zrínyi. — *Manning V.*: A sebészet diadalútja. — Bp. Franklin. — *Magyar—Kossa Gy.*: Magyar Orvosi Emlékek, I—IV. — Bp. 1929—1940. — MOK. — *Markó Á.*: II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér. — Bp. 1934. MTA. — *Márki S.*: II. Rákóczi Ferenc, I—III. — Bp. 1907—1910. MTA. — *Mellis Gy.*: I. *Echter—Mellisnél.* — *Mérei Gy.*: Hozzászólás Th. Papadopoulos: A társadalomtudományok módszere a történeti kutatásban c. ref.-hoz. — SZ. 1971. 105. 757—760. — *Mucs S.*: A magyar néphadsereg fejlődése a második világháború befejezése után. — HK. 1958. 3—4. sz. 44—63., 1960. 1. sz. 40—66. — *Myrdacz, P.*: Handbuch f. k. u. k. Militärärzte, I—II. — Wien, 1905. Safař. — *Nagy L.*: A Bocskai-szabadságharc katonai története. — Bp. 1961. Akad. K. — *Németh L.*: A szovjet—magyar háború járványkórtani tapasztalatai. — Népegü. 1947. 36. 1459—1462. — *Nusz J.*: A katonaegészségügy rövid története. — Bp. 1895. Ludovika Közl. — *Pach Zs. P.*: Marxista történettudományunk fejlődésének problémái. — SZ. 1964. 98. 1011—1052. — *Perjés G.*: Zrínyi Miklós és kora. — Bp. 1965. Gondolat. — *Radó S.*: Kossuth Lajos a szabadságharc hadegészségügyének megteremtője. — HO. 1952. III. 819—822. — *Radó—Farkas*: I. *Farkas—Radónál.* — *Rudas L.*: Miért bukott meg a magyar proletárdiktatúra. — Új március. 1929. — *Schultheisz E.*: Hadseregünk helyzete Buda visszafoglalása idején. — HO. 1957. IX. 338—341. — *Sinkovics I.*: Végvári harcok. — Bp. 1954. Szikra (M. Tört. Kongr. 1953. jún. 6—13.) — *Sós P.*: Szovjet tapasztalatok felhasználása néphadseregünk gyógyító munkájában. — KO. Szle. 1955. VI. 313—319. — *Szántó B.*: A Magyar Tanácsköztársaságról. — Bp. 1958. Kossuth. — *Szemeka, Sz.*: Medicina voennaja. — Encikl. Szlov. Voenn. Med. I—V. — Moszkva. 1946—48. Goszmedizdat. III. 713—915. — *Szumovszky U.—Herczeg Á.*: Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve. — Bp. 1939. MOK. — *Takáts L.*: A Rákóczi szabadságharc egészségügye. — Kand. dissz. Bp. 1971. — *Takáts L.—Takáts E.*: Az 1809. évi

nemesi felkelés egészségügyi szolgálatának működése. — HO. 1961. XIII. 226—236., 1962. XIV. 321—331., 1964. XVI. 163—184. — *Telbisz A.*: Harcgázbetegségek kór- és gyógytana. Bp. 1938. HOTE. — *Tóth S.*: A Horthy hadsereg szervezete. — HK. 1958. 1—2. sz. 51—70., 3—4. sz. 64—98. — *Töply, R.*: Zur Gesch. d. Mil. San. Wesens. — Der Militärärztl. 1887. No. 21. — *Urai Gy.*: Szovjet tapasztalatok felhasználása a magyar néphadsereg egészségügyi szolgálatának kiépítésében. — KO. Szle. 1955. VI. 311—312. — *Varga E.*: Az 1848—1849. évi magyar szabadságharc egészségügyi szervezete. — Bp. 1933. (Károlyi emlékkönyv.) — *U. a.*: Tábori egészségügy az 1848—1849. évi honvédseregben. Honvéd. 1948. III. 6. sz. 7—11. — *Vasvári J.*: Az 1848-as szabadságharc tábori kórházai. — KO. Szle. 1955. VI. 384—394. — *R. Várkonyi A.*: Pozitivistá történetiszemlélet a magyar történetírásban, I—II. — Bp. 1973. Akad. K. — *Weszprémi I.*: Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia, I—III. Cent. — Lipsiae, Viennae. 1774., 1778. Sommer, Trattner. — *Wittmann I.*—*Bernát I.*: A szovjet orvostudomány hatása a magyar belgyógyászat és a katonai belgyógyászat fejlődésére. — KO. Szle. 1955. VI. 332—347. — *Zétény Gy.*: A magyar szabadságharc honvédorvosai, 1848—1849. Bp. 1948. Egy. Ny. — *Zimányi V.*: Hozzászólás „A számok mint a történéssz informálásának elemei” c. témához (Nemzetközi Tört. Kongr., Moszkva). — SZ. 1971. 105. 760—761. — Adatok az 1919-es Magyar Vörös Hadsereg egészségügyi szolgálatának történetéhez. — HO. 1959. X. 1—9.

Такач Л., полковник м/с., кан. ме. науки:

ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИИ ВОЕННОЙ МЕДИЦИНЫ В ВНА

Автор сообщает об некоторых основных методах исторического исследования и при этом подчеркивает значение критики исторических источников. В марксистском понимании истории анализирует прошлое и настоящее венгерских военно-медицинских исторических исследований и намечает задачи будущего. Подробно занимается значением исследования современной истории, ввиду того, что на тридцатом году освобождения проводятся работы такого характера. В интересах современного группового (team-) исследования автором предлагается согласовывать целевые установки исследований военной истории и истории военной медицины.

Dr. L. Takáts, Oberst. i d. R. des Med. Dienstes, Kandidat der Med. wissenschaften:

FORSCHUNG DER MILITÄRMEDIZINISCHEN GESCHICHTE IN DER UNGARISCHEN VOLKSARMEE

Verfasser erörtert einige grundsätzliche Methoden der historischen Forschung, dabei wird die Bedeutung der Quellenkritik besonders betont. Im Spiegel der materialistischen Geschichtsanschauung prüft er die Vergangenheit und Gegenwart der militärmedizinischen Geschichtsforschung und zeichnet in großen Umrissen die Aufgaben der Zukunft. Verfasser beschäftigt sich mit der Bedeutung der Forschungen der Gegenwart eingehender, da im dreissigsten Jahr nach der Befreiung derartige Arbeiten im Gange sind. Im Interesse der zeitgemäßen Team-Arbeit schlägt Verfasser vor, daß man sich um die Vereinigung der Zielsetzungen der kriegswissenschaftlichen und militärmedizinischen Geschichtsforschung streben soll.